

TATAR MEZAR KİTABELERİNDE TUKAY ŞİİRİ

M. İ. EHMETCANOV
Aktaran: Sinan GÜZEL

Özet

Halka mal olmuş, sevilmiş yazar ve şairlerin eserlerinde yer alan kimi kısımların mezar taşları üzerine yazdırılması bir halk geleneği hâline gelmiştir. Bu durumun örneklerine Tukay'ın eserlerine de rastlamak mümkündür. Bu yazıda Tatar epitafik şiiri hakkında bilgi verilmiş, Tukay'ın mezar kitabelerine yazıldığı tespit edilmiş şiirleri ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: *Tukay, Tukay şiiri, metin bilimi, mezar taşları, epitafik şiiri.*

Tukay's Poetry on Tatar Epitaphs

Abstract

Loved, respected writers of public goods writer's some part of poets and writings printing on the gravestones had become a folk tradition. Examples of this situation could be found in the Tukay's works. In this article it was informed about the Tatar epitaphic poetry and Tukay's written poems on epitaphs identification was discussed.

Key words: *Tukay, Tukay's poem, textology, gravestones, epitaphic poem.*

Tukay'ın sanatının halka mal olması, halkın elinde bu zamana kadar korunmuş olan, şairin yaşadığı dönemde basılmış kitaplarının, arkeografik gezilerin sürmesi ve XXI. yüzyıl başına kadar da bunların bulunmaya devam etmesi ile ilişkilidir. Bu şekilde basılmış eserler ile vaktiyle çok karşılaştık, hâlen de karşılaşmaktayız.

Şairin sanat anlayışının popüler hâle gelmesi, eserlerinin 1930'lu, 1940'lı yıllara kadar Arap harfli el yazmalarından okunması ile ilgilidir. Bu çalışma sırasında bu doğrultuda da epey bulguya rastlanıldı.

Büyük Tukay'ın sanat anlayışının halka mal olmasını, aynı şekilde, onun Tatar mezar taşlarının yüzeylerine kazınmış olan şiir örnekleri de ortaya koymaktadır.

Petersburg'dan Kurgan topraklarına kadar olan geniş arazideki bilinen binlerce Tatar mezarlığını mezar kitabeleri ile görme imkânım oldu. Seyahatler, 1972 yılından 2010 yılına kadar devam etmiş olup, bunlar yeni ilgi çekici tarihî kaynaklara zenginlik kattı.

Tatar epigrafi sanatı XIII. yüzyıldan bu yana İdil boyunda geleneksel biçimde yaşayagelmektedir. Bu sanata ait mezar kitabelerinin yüzlerinde, devlet arşivlerinde bile kaydedilmemiş tarihî bilgiler ve şiir örnekleri korunmuştur. Bugün bunları inceleme konusunda bazı metin bilimsel çalışmalar sürmektedir. Ancak bu konuda, büyük şairimizin şiirinin incileri hâlinde mezar kitabelerine kaydedilmiş olan satırları ve bunların halkın gönlündeki tesir dereceleri hakkında daha ileride söz edilmektedir.

Günümüzde Abdullah Tukay şiirleri ile ilgili olan 10'dan fazla mezar kitabesi bulunmuştur. Bu epitafik kitabelerin, temelde, şairin beş şiiri [Özəlgen ömid (Kırılan ümit), Vasıyetëm (Vasıyetim), Par at (Çift at), Bala oçmahta (Çocuk cennette), Tugan tël (Ana dil)] ile ilgili olduğu açıktır. Ancak bunlar epitafik metinlerde ancak ayrı kıtalar biçiminde yer alırlar.

Bu abidevi taşların korunduğu mezarlıklar Kazan'da, Ufa'da, Arça'da, Buva'da, Petersburg'taki Bolkov mezarlığında ve Simbir yakınlarındaki Zöyabaşı köyünde yer almaktadırlar.

Tukay'ın şiiri ile ilişkili en eski mezar kitabesi Buva şehir mezarlığında korunmaktadır. Biz onu 1981 yılının Ekim ayında gidip bulmuştuk. Şairin "Vasıyetëm" (Vasıyetim) adlı şiirini 1914 yılının 9 Kasımında vefat eden Mostafa Heliulla oğlunun Bibifatıyma isimli kızının kabir taşından okuduk. Orada, alttaki satırlar Arap harfleri ile kaligrafik ve güzel bir biçimde yazılmıştır.

Қайт, ий непси motmeinne! Bar, yünel, kit Teñrëne!

Birdën arқаñnı moñarçı, indë bit emrëne!

(Geri dön, ey inanmış nefsim! Var, yönel, git Tanrına!

Verdin sırtını bugüne kadar, artık ver emrine!)

Taş yüksek olup kerpiçten yapılmış bir kaide üstüne oturtulmuştur. Onu, Buva şehrinde yaşayıp ölmüş olan, mezar taşı ustası, Tatar matbuatında 1917 yılına kadar ürün vermiş gazeteci, pedagog, tarihçi Garifcan Hesen hacı oğlu Velidi'nin (Garifhan Buavi) yapmış olduğu da ortaya çıkmıştır. Garifcan, 1879 yılında Buva'da eğitimli bir ailede doğmuş olup, son yıllarını şehrin Mullanur Vahitov adındaki Tatar mektebinde gönüllü dersler vererek yaşamını sürdürüp 1946 yılında ölmüştür. Kabri meşhurdur. Tukay'ın şiirlerini taşına nakşeden diğer ustaların isimleri ise belli değildir.

Tarihlendirilişine göre, ikinci sırada ise kadim Elmet (Şu anki Elmet şehri) mezarlığında 1925 yılının 12 Mayısında vefat eden sabi çocuk Atlas Hebibulla oğlunun kabrinin başına dikilmiş olan mezar kitabesi yer almaktadır.

Şairin bu mezar kitabesindeki "Bala oçmahta" (Çocuk cennette) adlı şiiri bütünüyle Arap harfleri ile yazılmıştır. Yazıtın tam metni şöyledir:

May 12, 1925 –
Atlas Hebibulla vafat köně şevvel
ayınıñ 22 sēnde.
“Min hezēr ocmañ türēnde,
Bēr matur ħur irkeli,
Min cuvanmıymın, cılıymın,
Sin tügēlsēn, diym, eni
Ul ğıylmannar, canıma kilüp,
miña bireler teti.
Min cuvanmıymın, cılıymın,
Sēz tügēlsēz, diym, eti.

Mayıs 12, 1925-
Atlas Hebibulla'nın vefat günü Şevval
ayının yirmi ikisinde.
“Ben şimdi cennetin başköşesinde,
Bir güzel huri öpüp kucaklıyor,
Ben avunmuyorum, ağlıyorum,
Sen değilsin, diyorum, anne
O gılmanlar yanıma gelip
Bana veriyorlar cici.
Ben avunmuyorum, ağlıyorum,
Siz değilsiniz, diyorum, baba.”

A. Tukay'ın bu şiiri onun beş ciltlik külliyyatında -II. ciltte- bastırılmıştır.

Anılan şiir ilk olarak şairin *Can Azıqları* adı ile 1912 yılında basılan kitabında yayımlanmıştır.

Şairin bu eserine dair verilen açıklamada, A. Tukay'ın “Bir ahabımın sevdiğim bir çocuğu öldüğünde, merhum çocuğun kabir taşına nakşedilmek üzere yazmış idim.” şeklindeki sözleri yer almaktadır.

Bu açıklamadan Tukay'ın Tatar mezar kitabelerinde şiir bağışlama geleneğinin olduğunu iyi bildiği anlaşılıyor. Muhtemelen şiir kabir taşına o dönemde yazılmıştır, ancak Kazan Tatar mezarlıklarını, yönetimdeki şehir yöneticilerinin gamsız tutumlarından yararlanarak sadistçe harap edenlerin yaşaması nedeniyle, bu tür anıtların tahrip edilişi sıradan bir durumdu. Bu şartlar altında sabi Atlas'ınki gibi mezar taşlarının Kazan'da korunup kalma ihtimali de sınırlı olmuştur

Elmet Tatar mezarlığını da böylesi bir tehlike 1995 yılında tehdit etmeye başlamıştı.

Şairin mezar kitabelerinde çok büyük yankılar uyandıran kıtaları, onun meşhur “Özəlgen Ömid” (Kırılan Ümit) şiirinden alınmış olanlarıdır. Bu şiir 1910 yılının 9 Kasım tarihinde yazılmaya başlanmış olup, eser 1910 yılının 29 Kasımında Orenburg'ta çıkan *Vakıt* gazetesi sayfalarında yayımlanmıştır. (Tukay 1985: 362)

Bu şiir, Tatar mezar kitabelerinde, bazı farklı ifadeler sokularak onun varyantları olarak yaşamaya başlamıştır.

Onun bugünkü taşlardaki bize aşına olan ilk varyantının tarihi 1961 yılına aittir.

İlk şiir örneği Kazan'daki Yaña Biste mezarlığında Zaripova Nesime Gali kızının (1919-1961) kabrinde bulundu. Metin Kiril harfleri ile yazılmıştır:

Bar nerseden kadērlē,
Enkeyēm, kabreñ taşı.
Şuña aqsın küz yeşēmnēñ
İñ eçē hem tatlısı.

“Tüm her şeyden kıymetli
Anneciğimin kabrinin taşı.
Şuna aksın gözyaşımın
En acı ve tatlısı.”

Şiirin ikinci bir örneği de Kazan'daki Yaña Bitse Tatar mezarlığına dikilmiş olan (Baykov Rif Rehimyan oğlu. 16. V. 1932–27.VI. 1964) mezar kitabesinde korunmuştur:

*Bar küñellerden yılı, yomşaq
Sinëñ qabrëñ taşı.
Şunda tamsın küz yeşëmnëñ
İñ açı hem tatlısı.*

“Tüm gönüllerden sıcak, yumuşak
Senin kabrinin taşı.
Şurada damlasın gözyaşımın
En acı ve tatlısı”

Şiirin üçüncü örneği Tataristan’ın Arça şehri Tatar mezarlığında M. T. Gıylacetdinov’un (1910-1965) mezar kitabesinde tekrarlanmaktadır:

*Bar küñellerden
Cılı, yomşaq
Eni, qabrën taşı.
Şunda tamsın
Küz yeşëmnëñ
İñ açı hem tatlısı*

“Tüm gönüllerden
Sıcak, yumuşak
Anne, kabir taşın.
Şurada damlasın
Gözyaşımın
En acı ve tatlısı”

Şiirin dördüncü örneği Ufa şehrindeki Kadim Tatar mezarlığında Veliullina Sufiya Zıyatdin kızı’nın (1926-1971) kabrine dikilen mezar kitabesinde korunmaktadır:

*Hervakıt kilëp qoçaqlıym,
Min übem qabrëñ taşın.
Min qaynar yöregëmnin
Qabrëne tügem yeşëm.*

“Her zaman gelip kucaklıyorum
Ben öpüyorum kabir taşını.
Ben sıcak yüreğimden
Kabrine dökeyim gözyaşımı”

Bu metni, 2005 yılının 28 Temmuzunda Ufa şehrinde eskiden bu yana korunan Tatar mezarlığındaki mezar kitabelerini incelediğimiz günlerde kayıt altına almıştık. (M. E.)

Şiirin beşinci örneği de Ufa şehrinin Agıydël boyunda yerleşmiş olan Kadim Tatar mezarlığındaki mezar kitabesinden alıntılanmıştır. Bu anıt İrëk Bayburin’in (1959-1976) kabrinin üzerine dikilmiştir:

*Bar küñellerden yılı, yomşaq
Bulsın sinëñ qabrëñ taşı
Şunda tamsın küz yeşëbëznëñ
İñ açı hem tatlısı.*

“Tüm gönüllerden sıcak, yumuşak
Olsun senin kabir taşın
Şurada damlasın gözyaşımızın
En acı en tatlısı.”

Şiirin altıncı örneği ise Ufa şehrinin Agıydël boyundaki Kadim Tatar mezarlığında Ketieva Zöleyha’nın (1883-1977) mezar kitabesinde korunmaktadır:

*Sin bëznëñ yöreklerëbëzde soñğı
Sulışızığa kader saqlanırsıñ.
Bar küñellerden yılı, yomşaq
Sinëñ qabrëñ taşı.*

“Sen bizim yüreklerimizde son
Nefesimize kadar korunursun.
Tüm gönüllerden sıcak, yumuşak
Senin kabir taşın.”

Abdullah Tukay’ın “Özëlgen Ömid” şiirinin bir kıtası birbirinden yüzlerce kilometre uzaklıkta gömülmüş insanların başuçlarında dikilmiş mezar kitabelerine

nakşedilmiştir. Bu Tatar halkının o satırlara ne denli sevgi duyduğunu yansıtmaktadır. Şairin eserleri, Tatar çocukları ebedî ahirete göçünce bile, onu yeryüzünde hatırda tutmak için güç vermektedirler.

Şairin aynı “Özəlgen Ömid” şiirinden öyle çok sık tekrarlanmayan yedinci beyti 1986 yılının 4 Temmuzunda S. Petersburg şehrindeki Volkovo mezarlığının Tatar kısmında gömülmüş olan Velnakov Renat Hasanoviç’in (1925-1980) kabrinin başucuna dikilen mezar kitabesinden alıntılandı.

*Oçtu dönya çitlëğënnen tarsınıp künlëñ қоşı.
Şet yaratsa da cihanğa Yat yaratқан rabbısı
 (“Uçtu dünya kafesinden sıkılıp gönül kuşu.
Şayet yaratsa da cihana yabancı yaratmış rabbi”)*

Abdullah Tukay’ın “Par At” şiirinden bir kıta Tataristan’ın Arça şehrindeki G. Tukay Sokağı dolaylarında açılan Yeni Tatar Mezarlığı’ndaki G. Z. Zarirov’un mezar kitabesine yazılmıştır.

*“Sav bul indë, huş,
Beñil bul – iy minëm
Torğan cirëm.
Min bolay, şulay
item, dip, törlë
uy korğan cirëm.*

*“Hoşça kal artık, güle güle,
Hoş gör, ey benim
Yaşadığım toprağım
Ben şöyle, böyle
Yapayım, deyip, türlü
Hayal kuran toprağım”*

Bunların dışında, Sëmbër dolaylarındaki Zöyabaşı köyü mezarlığında G. Tukay’ın “Tugan tël” şiirinin yazılmış olduğu bir mezar kitabesi resmi görmüştüm. Muhtemelen, fotoğrafın sahibi ona bir yayında yer verirler diye umuyor.

Tatar epitafik şiir hazinesinde bugüne kadar 500’den fazla metin toplandı. Bunların arasında, A. Tukay’ın eserlerinden başka, Hibetulla Salihov, Utuz İmeni gibi eski şairlerin ve XX. yüzyılda ürün veren söz üstatlarının eserleri de yer almaktadır. Demek ki, Tatar mezar kitabeleri, şiir kitaplarındaki eserler ile ilişki içerisinde yaşamaktadır. Hem de, o ortak millî şiir sanatı hazinemizi daha eksiksiz göz önüne koymaya yardımcı olmaktadır. Tatar halkı, şairlerin eserlerini doğrudan alıntılama dan kendisinden de bir şeyler ilave ederek yazmaya çalışmaktadır. Bu edebiyatımızın bir yaşama kanunudur. Örneğin, bilhassa XVII.-XIX. yüzyıllardaki Tatar şairlerinin eserleri her zaman böylesi ilaveler ile zenginleştirilmiş hâlde bulunurlar.